

УДК 347.77

Ферчук А.М.

Завідувач Музею правової охорони інтелектуальної власності
Державне підприємство "Український інститут
промислової власності"

МИТЕЦЬ І ВІНАХІДНИК ОЛЕКСАНДР АРХИПЕНКО

Стаття присвячена творчому шляху всесвітньвідомого скульптора, киянина за народженням, та його новаторським розробкам. У публікації представлені маловідомі факти з історії родини О. Архипенка.

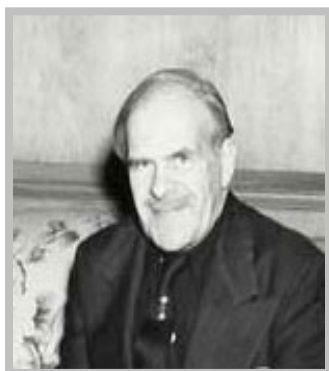
Ключові слова: винахідництво, винахід, новація, патент, "скульптуро-живопис", "Архипентура", "світломодулятори".

Статья посвящена творческому пути всемирноизвестного скульптора, киевлянина по рождению, и его новаторским разработкам. Публикация представляет малоизвестные факты истории семьи А. Архипенко.

Ключевые слова: изобретательство, изобретение, патент, "скульптуро-живопись", "Архипентура", "светомодуляторы".

Article is devoted to the creative way the world renowned sculptor, kievlyanina by birth, and his innovative developments. This publication presents little known facts on the history of the family O. Arhupenka.

Keywords: invention, invention, innovation, patent, "sculpture-painting", "Arhupentura", "svitlomodulatory".

Життєве кредо Олександра Архипенка* можна окреслити однією його фразою: "Винаходити протягом усього життя". В історію світового мистецтва наш земляк увійшов саме як

митець-новатор. Мистецтвознавці жартома прозвали його винахідником дірки. Він же цілком серйозно довів суспільству естетичну значущість винайденої ним "дірки", навчивши сприймати її креативно. Переконаний, що ми "...помиляємося, коли думаємо, що наближуємося до природи, точно відтворюючи картоплину або оголену натуру", митець стверджував: "Відтворення ні до чого не призводить. Єдиний спосіб уподібнитися природі – це винаходити". І сказане до останнього подиху доводив своєю працею [1].

Відлік творчої біографії О. Архипенка без перебільшення можна розпочати з дитячих спостережень, наведених у спогадах митця: "...мої батьки купили дві вази на квіти. У мене ні з того ні з сього виникло бажання присунути їх ближче одна до одної. І що ж я побачив. Нематеріальну прозору третю вазу, утворену простором між двома справжніми. ...тільки через багато років та після численних дослідів у всіх їх різновидах я по-справжньому усвідомив її та був просто в захваті". Саме з цими спостереженнями художник пов'язував розроблення його теорії "порожнього простору, який символізує неіснуючий предмет" [2]. Ці самі вази через десятки років трансформуються в скульптурну форму "Ваза-Жінка". Тож ще в дитинстві проявився особливий дар – бачити сутність речі, узагальнювати форми, підкоряти простір. Ненав'язливі уроки малювання від діда, знаного в Києві іконописця Антона Архипенка, пробудили захоплення образотворчим мистецтвом.

Конструктивне мислення, яке пізніше спонукало експериментувати з рухомою скульптурою, Олександр успадкував від батька – інженера, закоханого в красу механізмів. Порфирій Антонович Архипенко завідував лабораторіями та фізичними кабінетами Університету ім. Св. Володимира в Києві, займався винахідництвом. Так, наприклад, 19 лютого 1897 року Рада Київського відділення Руського технічного товариства, заслухавши доповідь винахідника

* Архипенко О.П.: 30.05.(11.06.)1887, м. Київ – 25.02.1964, Нью-Йорк .

П. Архипенка про дію та переваги димогарної печі його системи, підтримала новацію, приєднавшись до оцінки голови відділення професора М. Бунге: "пристрій дає чудовий результат". Також Порфирій Антонович розробив метод освітлення вагонів потягів за допомогою системи акумуляторів, замість звичних на той час свічок та газових ламп. 29 січня 1900 року Комітет з технічних справ Міністерства торгівлі та промисловості Російської імперії видав винахіднику охоронне свідоцтво за № 10136 на заяву про видачу привілею на винайдений ним "акумулятор для електричної енергії" [3]. Малий Сашко часто бував у батька на роботі, проте його увагу більше привертало не різноманітні лабораторні пристрої, а дивовижні кам'яні баби в університетському дворіку. В уподобаннях обдарованого нащадка іконописця та інженера гору взяв потяг до мистецьких занять.

Тож 1902 року п'ятнадцятирічний Олександр Архипенко вступає до Київського художнього училища. Не можна не згадати, що в цьому закладі навчались Олександра Екстер, Аристарх Лентулов, Олександр Богомазов, Іван Кавалерідзе, Анатолій Петрицький, Василь Седляр. Однак уже за два роки Архипенко відкрито висловлює незадоволення методикою викладання в навчальному закладі, 1905 року його виключили з училища за участь у студентських протестах. Утім сам процес навчання він не припиняв, 1906 року брав уроки в студії С. Світославського, далі разом з О. Богомазовим відкрив на Київщині виставку своїх робіт. Того самого року поїхав до Москви, де спочатку навчався в приватних студіях, а згодом вступив до Московського училища живопису, скульптури та архітектури, брав участь у виставках. Однак московське художнє середовище Олександра не захопило.

Прагнучи до нових можливостей, О. Архипенко 1908 року вирушив на завоювання міста мистецтв та творчої свободи – Парижу. Там деякий час вчився в Академії мистецтв. Проте справжньою школою стали Лувр та інші паризькі музеї, а ще – неповторна творча атмосфера інтернаціональної

мистецької спільноти на Монпарнасі, з якої зародилася знаменита Ecole de Paris (Паризька школа), зокрема колонії "Le ruche" ("Вулик"), де оселився Олександр. На Монпарнасі він опинився в товаристві Пабло Пікассо, Амадео Модільяні, Фернана Леже, Гійома Аполлінера, Макса Жакоба, уже добре відомих на той час, та багатьох інших талановитих особистостей, тих, кого тоді, за висловом В. Маяковського, знали в обличчя хіба що консьєржки та чиї твори з часом стануть гордістю провідних музеїв світу. До речі, тоді ж у Парижі проходили "свої університети" О. Екстер, М. Бойчук, І. Кавалерідзе.

Уже за два роки по приїзді до столиці світу недавній киянин мав власну майстерню на Монпарнасі, з 1910 року почав виставлятися на паризьких виставках, уперше – у березні – травні на Salon des Indépendants XXVI. Одночасно молодий митець знаходив час на споглядання різноманітних фізичних явищ, навіть вивчав технічну літературу. Саме в цей період Олександр звертався до ідеї, яка осяйнула його ще в дитинстві. Дитячі спостереження привели до пластично-динамічних експериментів. Зі слів самого художника, десь 1911 – 1912 року він "глибоко усвідомив роль порожнього простору", порожнини "стають основою для народження асоціацій та виникнення відчуття відносності" [4]. Ламаючи мистецькі канони, він творив нову пластичну форму, у скульптурних композиціях Архипенка визначальними стали наскрізні отвори, які, підкреслюючи силует, навіть замінювали обличчя. Матеріал фігур виступав як обрамлення простору, наділеного символічним звучанням, опуклості замінювалися ввігнутостями.

Скульптор переконує: "Світ хотів би, щоб митець виклав усе як на долоні. Щоб той світ прийшов і без ніякого зусилля побачив усе..., у такому разі не було б ніякої творчості, адже митець повинен творити. Митець, який творить, приневолює до творчості й глядача. Він дає глядачеві імпульс, що штовхає і

його, глядача, згідно з законами універсального руху. Коли подати глядачеві символ, він мусить почати й сам творчо мислити". Онук київського іконописця вірив у те, що символ "має надто велике значення", "підказує, наводить на думку, наводить на відчуття, символ існує тривимірно в просторі" [5].

У пошуках нових засобів художнього вираження Олександр експериментував, розкладаючи предметний світ на прості геометричні форми, комбінуючи тривимірні фігури з площинами. Шануючи насамперед "усе, що ясно й просто", новатор звертався до "простих форм", які "уперше вжив у скульптурі у період кубізму". Відтоді його "всі вперто вважали кубістом", визнаючи основоположником кубізму в скульптурі. Адже він не просто потрапив під вплив новітньої течії – кубізму, – підкоряючи свою творчість його принципам, а навпаки, сам перевернув усталене уявлення про скульптуру. Митець на запитання щодо його відношення до кубізму уточнював: "Я

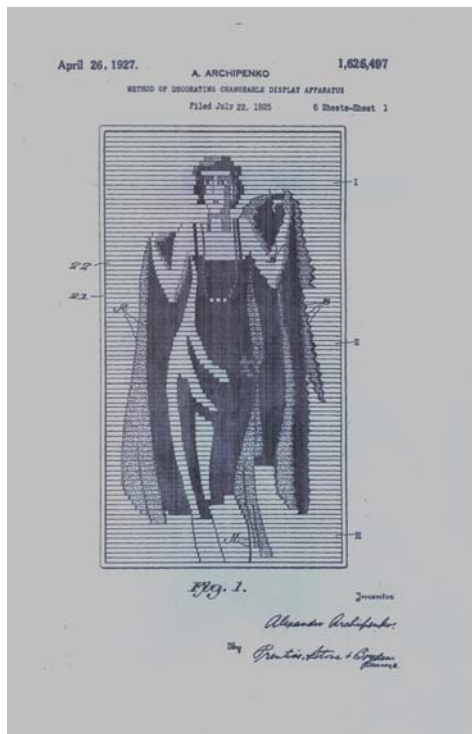
співпрацював у творенні кубізму в Парижі 1910 року разом з групою митців, між якими я був наймолодший", а ще зазначав: "Я не взяв від кубізму, але додав до нього" [6]. Невдовзі, з 1914 року, О. Архипенко почав експерименти з різноманітними матеріалами(бляхою, деревом, картоном, диктом, тканиною, дротом, склом), поєднуючи, здавалося, зовсім неpojеднувані, з'єднуючи двовимірні площини з тривимірними геометричними фігурами (конусом, сферою, кубом), яскраво

розфарбовував їх, далі прикріплював до дошки – тла. Створена Архипенком нова техніка була названа "скульптуро-живопис".

Свої новації він пропагував у власній мистецькій школі, відкритій у Парижі 1912 року. Новаторство Архипенка швидко привернуло увагу вибагливих парижан. Г. Аполлінер в огляді "Салону незалежних" 1914 року відзначи: "Найновітніші та найпривабливіші пошуки, на мій погляд, – це

пошуки Архипенка, який створює поліхромні скульптури з різних матеріалів: скла, дерева, заліза, комбінуючи їх найсучаснішим і найкращим чином..." [7]. 1919 року розпочався дворічний виставковий тур Європою: Париж, Цюрих, Женева, Брюссель, Лондон, Афіни, Берлін, Мюнхен, Венеція (персональна виставка на Венеційському біенале). 1921 року відбулася перша персональна виставка творів О. Архипенка в США.

Невгамовна натура митця, жага до нових вражень, які б підживлювали творче натхнення, спонукали до переїзду в Берлін.

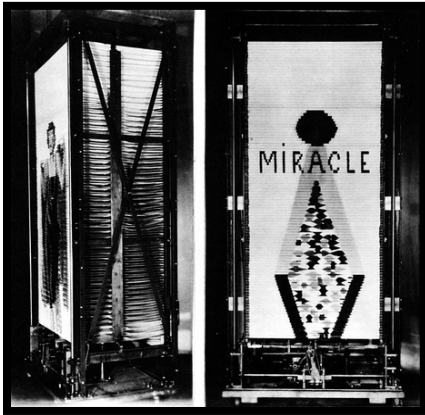

На новому місці 1921 року митець також створив художню школу. Мабуть, "почуття туги за чимось, чого я сам не знаю", за висловом Майстра, запалене "українським сонцем", не давало задовольнятися досягнутим, заспокоюватися, зупинятись у творчому пошуку. 1923 року непосидючий митець-новатор переїхав до Нью-Йорку. "Америка запускає мою уяву більше, ніж будь-яка інша країна", прокоментував свій вибір скульптор [8]. У США він активно займався викладацькою роботою та продовжував свої експерименти. Ще наприкінці XIX ст.

відомий вчений В. Кірпічов відзначив, що повітря Америки надихає на механічні відкриття [9]. Чи то дійсно так надихала атмосфера країни, яка била рекорди не тільки за кількістю винаходів, а й за рівнем їх патентування, чи то позначився вплив нових знайомих – рекордсмена з патентування винаходів, геніального Т. Едісона та не менш геніального недавнього патентного клерка А. Ейнштейна, – але саме в Америці геніальний скульптор О. Архипенко запропонував спільноті механічні винаходи та вирішив захищати свої новації

патентом. Безперечно одне – далися взнаки гени київського винахідника Порфирія Архипенка, батька.

Не один рік художник плекав ідею створення "механічної картини", намагаючись привести в рух малюнок. Ідея, як стверджував сам Архипенко, виникла ще в Берліні 1922 року. Поштовхом послужило споглядання гілок дерев, які ворушилися на вітрі. У результаті численних експериментів,

проведених уже в Америці, задум було втілено. 22 липня 1925 року О. Архипенко подав заявку на видачу патенту, а 26 квітня 1927 року Патентне відомство США видало йому патент № 1, 626, 497 на винахід "метод оформлення змінних зображень". Другий патент, № 1,626,946, О. Архипенко отримав на апарат для демонстрації новітнього виду

образотворчого мистецтва, відомого як "Архипентура". В описі до першого патенту зазначалося, що новий спосіб отримання змінних зображень дає можливість використовувати ілюстрації та тексти з динамічним ефектом на пласкій поверхні. Представляючи апарат, новатор відзначив: "це машина, що рухає замальований предмет, аналогічно до уповільненої зйомки в кіно... це нова форма мистецтва, що використовує час і простір" [10]. Запатентований пристрій складався з великого ящика (приблизні параметри 91x250 см) з умонтованою рухомою рамою, до якої кріпилися понад сотню вузьких смуг з металу та оргскла з нанесеними на них фрагментами живопису, що за допомогою електромотору приводилися в рух. Що ж до самого зображення, то й у даному випадку Олександр Порфирович залишився вірним головному образу своєї творчості – "Жінка – Мати – Богиня". На рухомому полотні постала струнка жіноча фігура, цього разу в цілком реалістичному виконанні, у вишуканому вбранні за модою 1920-х років. Отримавши патент, Олександр Архипенко 1928 року оприлюднив свій винахід на виставці в нью-йоркській

галереї Андерсона, особисто демонструючи його в дії. Не можна сказати, що на той час демонстрація "Архипентури" спричинила фурор. Але сьогодні винахід О. Архипенка, дещо модернізований, розповсюджений по всьому світу у вигляді рекламних щитів зі змінними зображеннями.

Споглядання природи, яку художник завжди вважав джерелом натхнення, призвело ще до однієї новації. Поштовх дало світло. О. Архипенко запропонував 1947 року ще одну новацію – "світломодулятори" – скульптуру з плексигласу та світла. З допомогою винайденої Архипенком системи напівпрозорі форми освітлювалися зсередини так, що світло "струменіло крізь прозору масу". Далі проводилися експерименти зі "звуковою скульптурою".

Наполегливо привчаючи суспільство до нових форм та незвичного просторового виміру, митець щоразу був змушений доводити доцільність своїх новацій, не тільки отримуючи схвальні відгуки шанувальників, але й наражаючись на категоричне неприйняття, а то й прокльони. Ще 1914 року земляк та майбутній нарком освіти А. Луначарський, в огляді "Тридцатый салон независимых артистов", надрукованому 1914 року в газеті "Киевская мысль" від 6 березня (№ 65), відзначив: "Известный фигляр Архипенко, которого странным образом, несмотря на его вымученные причуды — или, вернее, благодаря им, — иные считают искренним искателем, на этот раз намастерил каких-то фокусов из жести и дерева, раскрашенных в разные краски. Величайшие нелепицы такого кубизма, который и самими более серьезными кубистами признается шарлатанским, выскочили благодаря господину Архипенко из полотен в мир вещей. Заслуга небольшая. Но какое несчастное время переживаем мы! Этот бездарный кривляка находит учеников. И заметьте, не только таких, которые хотят поучиться у него саморекламированию путем абсурдов, но и таких, которые искренне надеются, следуя его указаниям, прийти в какой-то неведомый храм новой красоты" [11]. 1920 року під час персональної виставки О. Архипенка на Венеційському бієнале його твори за "деформацію людського

тіла" "удостоїлися" прокляття кардинала. Утім О. Архипенко завжди був певний того, що мистецтво призначене "для розумового й творчого виховання". "Історія доводить, що духовний зміст творів мистецтва воістину залишається несприятливим до критики", – відповідь О. Архипенко своїм опонентам [12]. Він не сприймав втручання у сферу мистецтва політики. "Що за хаос! Комуністи поприбирали з музеїв мої роботи та й узагалі всі сучасні твори. А Гітлер просто нищив їх, боячись духовної свободи. Сучасне мистецтво не пов'язане ні з комунізмом, ні з будь-якою іншою політичною доктриною чи релігією. Воно живе саме по собі й для себе й має практичну користь лише для розвитку інтелекту та творчих здібностей", – написав майстер, підводячи підсумки 50 років творчих пошуків [13].

Творчий доробок О. Архипенка – тисячі картин і скульптур, понад 100 тільки прижиттєвих виставок у найпрестижніших виставкових залах світу. Сьогодні його твори на світових аукціонах незмінно в ціні. Будучи громадянином світу, адже вважається своїм у всіх країнах, де жив і творив, Олександр Архипенко при цьому не забував про своє коріння. Коли 1922 року в берлінській галереї Ван-Димен проходила виставка радянського мистецтва, О. Архипенко виставив свої роботи разом із земляками з України. 1933 року на міжнародній виставці "Сторіччя прогресу" в Чикаго виставився в українському павільйоні. Того самого року став членом Львівської асоціації незалежних майстрів України. Коли 1934 року збиралися кошти для допомоги його голодуючим землякам, Олександр Порфирівич віддав на благодійний аукціон бронзову скульптуру "Минуле". Не забував колишній киянин і рідну українську мову, спілкуючись нею при нагоді, іноді підписувався: "Олександр Архипенко, українець".

Як людина Всесвіту він був переконаний, що "наші думки та емоції приходять до нас із Всесвіту й повертаються до нього. Всесвітній динамізм змішує сили, що діють на планети, із силами, що діють у наших клітинах, у

постійній творчій еволюції. Саме завдяки єдності наших клітин зі Всесвітом через розум виникають мистецтво та винахідництво" [14].

Список використаних джерел

1. Архипенко О. Теоретичні нотатки/ Хроніка 2000. –1993. – № 5 (7).
2. Коротич В. Плексигласова мадонна самотності (Із біографії О. Архипенка)/ "Вітчизна". – 1966. – № 10.
3. Записки по свеклосахарной промышленности Киевского отделения Русского технического общества. – К., 1897. – Т. XXVII;
4. Archipenko. 1887 – 1963. Fifty creative years, – New-York, – 1960.
5. О. Архипенко. Теоретичні нотатки/ Хроніка 2000, 1993, № 5 (7).
6. Федорук О. Український авангард/ Перетин знаку. Вибрані мистецтвознавчі статті. К.: Видавничий дім А+С. – 2006. – Кн.1. – С.18// Безручко-Росс О. Роля Архипенка в мистецтві ХХ ст.// Нотатки з мистецтва. Філадельфія. – 1987. – № 27. – С. 5:
http://www.archipenko.org/images/chronology_nav/chron_nav_present.gif.
7. Федорук О. Український авангард/ Перетин знаку. Вибрані мистецтвознавчі статті. – К.: Видавничий дім А+С. – 2006. – Кн. 1 – С. 20// Apollinare G. Le Salon des peintres cubists . Me ditations estétiques . – P. 506.
8. http://www.archipenko.org/images/chronology_nav/chron_nav_present.gif.
9. Кирпичев В.Л. Всемирная Колумбова выставка в Чикаго. Отчет о командировке в Северную Америку В.Л. Кирпичева. – СПб, 1895.
10. Pat.1, 626, 497 US. Method of decorating changeable display apparatus/ Alexander Archipenko, New York .Application filed July 22 , 1925. – № 45, 435. Режим доступу: <http://www.google.com/preferences?hl=en>.
11. Alexander Archipenko. Exhibition catalog, Winnipeg Art Gallery, – 1962:
http://www.archipenko.org/images/chronology_nav/chron_nav_present.gif.